

GERTRŪDA SAVIČIŪTĖ

**DĖL LIETUVIŲ KALBOS KAUZATYVINIŲ KONSTRUKCIJŲ
SEMANTIKOS**

§ 1. Kalbotyroje seniai žinoma turinio ir formos asimetrijos problema (kai forma turi ne vieną reikšmę, o reikšmė nusakoma ne viena forma) yra artimai susijusi ir su lietuvių kalbos priežastinių veiksmažodžių semantikos tyrinėjimu. Lietuvių kalbos morfologiniai kauzatyvai, t. y. veiksmažodžiai, kuriems kauzatyvinę reikšmę suteikia priesagos -(d)inti, -(d)ysi ir/arba šaknies balsių kaita, be kategorinės savo reikšmės, turi ir kitų reikšmių atspalvių. Glaudžiausiai jie yra susiję su priežasties, padarinio ir tikslo reikšmėmis.

Daugumas tyrinėtojų kauzatyvinius veiksmažodžius laiko priežasties – padarinio santykį raiškos priemone. Antra vertus, jų reikšmė paprastai aprašoma perifraze, sutampančia su sudėtiniu prijungiamuoju tikslo sakiniu „daryti taip, kad + tariamoji nuosaka“. Tikslo reikšmės atspalvio suvokimas išryškėja ir kai kuriuose kauzatyvinį veiksmažodžių apibrėžimuose. Plg.: „Kauzatyviniai veiksmažodžiai ... žymi veiksmą, atliekamą tam, kad vyktų (с целью, чтобы совершалось) veiksmas, ишreikštas motyvuojančiuoju veiksmažodžiu: *auginti* „дaryti, kad augt“ (: *augti*), *dēginti* „дaryti, kad degt“ (: *degti*)“ (Якайтене 1968, 11; plg. dar: Paulauskienė 1967, 11; Jakaitienė 1968, 227; Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, 110 ir kt.). Minėta perifrazė vartojama ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1972) (toliau – DŽ), kai dėl tam tikrų priežasčių veiksmažodžio negaliama žymėti sutrumpinimu prž., kuriuo žymimi priežastiniai veiksmažodžiai, tačiau viena ar kelios jo reikšmės yra kauzatyvinės. Pvz.: *ištinkinti* 1. padaryti, kad išbėgtų, ištékėtų: *Ištinkinti sulq*; *blizginti* 1. daryti, kad blizgėtų: *Blizginti batus*.

„Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1971, 25) (toliau – LKG) priežastiniai veiksmažodžiai apibrėžiami nurodant tikslo semantinį komponentą. Tačiau veiksmažodžiai, padaryti su priesaga -inti iš garsų veiksmažodžių, aprašomi pabrėžiant priežasties – padarinio santykius: „Sie veiksmažodžiai reiškia veiksmą, kuris yra pagrindinių veiksmažodžių reiškiamo veiksmo priežastis (išretinta mūsų – G. S.)“ (LKG 1971, 264).

Kauzatyvų semantinis aprašymas aktualus ne tik lietuvių kalbotyrai. Minėta perifrazė, sutampanti su sudėtiniu prijungiamuoju tikslo sakiniu, yra vartojama ir kitų kalbų tyrinėtojų (Недялков 1969, 106; Золотова 1973, 290 ir kt.). A. Filipovas, šia perifraze aprašydamas rusų kalbos kauzatyvinius veiksmažodžius, pažymi, kad jie turi ne tik veiksmo skatinimo reikšmę, bet ir reikšmę veiksmo, kuris yra to skatinimo padarinys (Филиппов 1978, 90). V. Nedalkovas ir G. Silnickis

laiko kauzaciją sinonimiška priežasties – padarinio kategorijai. Be to, jie nurodo, kad kauzuojamoji būsena yra ir galutinis kauzuojančiosios situacijos tikslas (Хедялков, Сильницкий 1969, 6–7).

Amerikiečių lingvistikoje kauzatyviniai veiksmažodžiai paprastai transformuojami į analitines konstrukcijas su veiksmažodžiais *to make*, *to cause*. Iš abstrakčios struktūros *It makes S* „Tai verčia S“ N. Chomskis išveda struktūrą *It makes John afraid* „Tai verčia Džoną bijoti“, o iš jos – sakinį *It frightens John* „Tai gąsdina Džoną“. Simbolis S čia reiškia subjektą ir jo būseną, t. y. *John is afraid* „Džonas bijo“ (Хомский 1972, 173).

Generatyvinės semantikos atstovai visus kauzatyvinius pasakymus išveda iš vienos giliųsios struktūros, turinčios giluji kauzacijos elementą CAUSE. Tačiau antra vertus, jie iškelia mintį, kad tarp uždarųjų ir atvirųjų kauzatyvų (t. y. tarp kauzatyvinių veiksmažodžių ir jų aprašymui vartojamų perifrazių) yra ir tam tikrų skirtumų (Partee 1971, 7–8; Cruse 1972, 520–528; plg. dar Арутюнова 1976, 167).

Idomus yra A. Wierzbickos pasiūlytas kauzatyvinių konstrukcijų aprašymas: jos skaidomos į kelias frazes, sujungtas priežasties – padarinio reikšmės jungtukais ir vartojoamas modalinis veiksmažodis. Pvz., sakiny *Adomas peiliu padidino skyle sienoje* aprašomas taip: (1) *Skylē sienoje padidėjo*, (2) *todėl kad*, (3) *Adomo kūnas palietė peili*, (4) *ir*, (5) *pajudėjo*, (6) *taip kad*, (7) *peilis palietė sienos paviršių*, (8) *todėl kad*, (9) *Adomas to norėjo* (Wierzbicka 1969, 74). Toks aprašymas rodo, kad subjekto – ypatingos žmogiškos esybės – valia, noras yra jo aktyvaus veiksmo priežastis.

Kauzatyvinių konstrukcijų modalumo atspalvi pastebi ir kiti tyrinėtojai (plg. Золотова 1973, 280).

Tačiau mūsų atlikta analizė parodė, kad kauzatyvų aprašymas perifraze „daryti taip, kad + tariamoji nuosaka“ ar vartojant modalinių veiksmažodžių yra galimas tik tada, kai subjektas kauzatorius gali sąmoningai siekti rezultato, t. y. kai pasakomas daiktavardžiu, reiškiančiu sąmoningą būtybę, paprastai asmenį. Aprašant sakinį *Lietus šieną supūdė*, nenatūralu sakyti *Lietus padarė taip, kad šienas supūtu* ir visai neįmanoma – *Šienas supuvo, todėl kad lietus to norėjo*.

§ 2. Turėdami galvoje tai, kas pasakyta, čia bandysime trumpai paliesti vieną kitą ypatybę, lemiančią kauzacijos reikšmės grynumą ar mišimą su artimomis jai tikslo, padarinio ir priežasties reikšmėmis.

Kad atskirtume kauzaciją nuo priežasties, kalbamuosius veiksmažodžius čia vadinsime kauzatyviniais, o sakinius, kurių tariniais jie eina, – kauzacijos sakiniais.

Kauzacijos sakiniuose randame 4 sintaksinius semantinius komponentus, išreiškiančius 2 situacijas. Kauzuojančioji situacija susideda iš (1) subjekto kauzatoriaus ir (2) kauzuojančiojo veiksmo; kauzuojamoji situacija (kauzacijos objektas) – iš (3) kauzuojamosios situacijos subjekto ir (4) kauzuojamojo būsenos pakitimo arba veiksmo (plg. Савицкая 1985, 237).

Šiame straipsnyje bandysime apžvelgti minėtųjų kauzacijos komponentų semantikos ypatybes ir palyginti jas su tikslo bei priežasties sakinį ir konstrukcijų bei

nusakomujų padarinio reikšmės sakinių atitinkamų komponentų analize (plačiau žr. Savičiute 1980¹, 1980²). Remdamiesi šia analize, bandysime parodyti, kuriais atvejais adekvačia galime laikyti perifrazę, sutampačią su sudėtiniu prijungiamuoju tikslo sakiniu, ir kuriais — mūsų siūlomą perifrazę, sutampačią su nusakomuoju padarinio reikšmės sakiniu.

§ 3. Kauzuojantysis veiksmas paprastai apibūdinamas daugiareikšmiu veiksmažodžiu *daryti*. Ši veiksmą atitinka perifrazės komponentas „*daryti taip, kad*“, o formaliai jis išreiškiamas veiksmažodžio kauzatyvine priesaga ir / arba šaknies balsių kaita.

Detalizuoti kauzuojančiojo veiksmo semantiką nėra lengva kaip tik dėl jo gramatinės išraiškos. Tam dažnai prieikia konteksto ar žinojimo, kaip realiai gali būti sukeliamas (kauzuojamas) pamatiniu žodžiu išreikštasis veiksmas.

Dažnai kauzatyviniai veiksmažodžiai reiškia aktyvų fizinį kauzuojantįjį veiksmą, pvz.: *ardyti, dilinti, draikyti, girgždinti, gurinti, judinti, kiužinti, lipdyti, nardinti, trupinti* ir t. t. Šio tipo kauzatyviniai veiksmažodžiai yra semantiškai artimi tikslo konstrukcijų ir sakinių tariniaiseinantiems veiksmažodžiams, kurie paprastai taip pat reiškia aktyvų fizinį veiksmą, pvz.: *dirbtu, eiti, lekti, nešti, važiuoti* ir t. t.

Gana didelė grupė kauzatyvinių veiksmažodžių gali reikšti ir aktyvų fizinį kauzuojantįjį veiksmą ir netiesioginį kauzuojantįjį poveikį žodžiu, leidimu, sąlygų sudarymu, netrukdymu ir pan., pvz.: *alkinti, didinti, gadinti, gydyti, girdyti, lėkdimti, naikinti, tildyti, tobulinti, žiodyti* ir t. t.

Nedaugelis kauzatyvinių veiksmažodžių turi kauzuojančiojo veiksmo reikšmę „leisti, sudaryti sąlygas, netrukdyti“, pvz.: *dvisinti, gižinti, gulinti, plékinti, pūdyti* ir t. t.

Yra ir tokių kauzatyvinių veiksmažodžių, kurie reiškia ne kauzuojantįjį veiksmą, o kauzuojančiąją būseną, t. y. būseną, galinčią veikti objektą. Pvz.: *Saulė blukina marškinius, rudina rankas, žilpina akis; Lietus žemę pažliuginuo — Saulė šviečia, todėl marškiniai blunka, rankos runda, akys žilpsta; Lietus lyja (lijo), todėl žemė pažliugo*.

Kalbamoji kauzatyvinių veiksmažodžių ypatybė — kauzuojančiojo veiksmo ar būsenos aktyvumas, matyt, yra ir seniai žinomo kauzatyvinių ir iteratyvinių veiksmažodžių formos ir reikšmės panašumo pagrindas. Priežastinio veiksmo ar būsenos intensyvumas pabrėžiamas ir nusakomuojuose padarinio reikšmės sakiniuose. Pvz.: *Žirgą taip nujodės, jog žirgas pakritęs S. Dauk.; Taip išdėjo, taip išdirbo, jog šuva mėsos neėstų J. Jabl; Aš taip nustebau, kad nė žodžio negalėjau atsakyti NdŽ I 420.*

Taigi tiek kauzacijos, tiek padarinio sakiniams yra būdingas kauzuojančiojo / priežastinio veiksmo ar būsenos intensyvumas.

Priežasties sakinių ir konstrukcijų atitinkamas komponentas taip pat yra neribotos semantikos, tik čia dažnai priežastinio veiksmo ar būsenos intensyvumas neakcentuojamas. Plg.: *Neatėjo todėl, kad lijo; Nelaimė įvyko dėl darbuotojo aplaidum'o „Darbuotojas buvo aplaidus, todėl įvyko nelaimė“* ir t. t.

Šios analizės rezultatai parodė kai kuriuos kauzacijos reikšmės mišimo su tikslo bei priežasties reikšmėmis dėsningumus. Kuo aktyvesnis kauzuojantysis veiks-

mas, tuo kauzacija artimesnė tiksli. Kuo mažesnis kauzuojančiojo veiksmo ar poveikio aktyvumas, tuo kauzuojantysis poveikis artimesnis būsenai, tuo kauzacija artimesnė priežasčiai. Kauzatyvių veiksmažodžių kauzuojančiojo veiksmo ar poveikio semantika beveik sutampa su nusakomųjų padarinio reikšmės sakinių priežastinio veiksmo semantika.

§ 4. Kauzuojantį veiksmą ar poveikį ir jo subjektą sieja semantinio derinimo dėsnis.

Aktyvaus fizinio kauzuojančiojo veiksmo veiksmažodžiai yra derinami sakinyje su subjektu, galinčiu atlikti tokį veiksmą.

Dažniausiai kauzacijos sakinių veiksniu eina daiktavardžiai, reiškiantys gyvą būtybę. Asmenį ar protingą gyvūną reiškiančio daiktavardžio vartojimas kauzacijos sakinių veiksnio pozicijoje – viena iš kauzacijos ir tikslo reikšmių mišimo sąlygų, nes tikslo sakinių ir konstrukcijų veiksnui gali eiti tik daiktavardis, reiškiantis asmenį ar protingą gyvūną.

Tik su gyvu sąmoningu subjektu derinami sakinyje tie veiksmažodžiai, kurie gali reikšti kauzuojantį žodini poveikį. Ypač daug yra tokų veiksmažodžių, kurie gali reikšti ir aktyvų fizinį kauzuojantį veiksmą, ir žodini kauzuojantį poveikį. Šiuo pagrindu skiriame du subjektų kauzatorių tipus: 1) subjektas vykdytojas, t. y. subjektas kauzatorius, kuris atlieka fizinį kauzuojantį veiksmą ir 2) subjektas iniciatorius, t. y. netiesioginio nefizinio kauzuojančiojo poveikio subjektas (plg. Алисова 1971, 98).

Labai didelę grupę sudaro tie kauzatyviniai veiksmažodžiai, kurie gali būti derinami su bet kokios semantikos subjektu, galinčiu daryti aktyvų poveikį (nebūtinai tiksliškai ir sąmoningai). Tai asmuo, gyva būtybė, gamtos jėgos, daiktas, abstrakcija. Pvz.: *baikštinti* [žmogus, vilkas, baisūs pasakojimai...], *deginti* [žmogus, ugnis, liepsna, saulė...], *gaivinti* [žmogus, gérimas, vaistai, vėsa, vėjas, lietus...], *judinti* [žmogus, gyvūnas, vėjas ...], *lenkti*, *laužti* [žmogus, gyvūnas, vėjas, krovyns ...], *plėsti* [žmogus, gyvūnas, vėjas, sprogimas, žaibas ...], *šaldyti* [žmogus, šaltis, šalna ...], *tékšti* [žmogus, banga ...], *varginti* [žmogus, darbas, kelionė ...] ir t. t. Subjekto semantika neribota ir kitų kalbų kauzatyvų (Недялков 1971, 9).

Visai nedidele grupę sudaro tie kauzatyviniai veiksmažodžiai, šalia kurių veiksnio poziciją gali užimti negyvus daiktus (ppr. gamtos jėgas) reiškiantys daiktavardžiai, pvz.: *permerkti*, *žliuginti* [lietus], *giedrinti* [vėjas], *žilpinti* [saulės spindulys, ryški šviesa] ir t. t.

Gana laisvas yra ir nusakomųjų padarinio reikšmės sakinių pagrindinio dėmens veiksnio bei tarinio semantinis derinimas. Pvz.: *Vežėjas sutempė vadžias*, *net abu žirgu ant paskutinių kojų sustojo* NdŽ II 175; *Liūtas taip suriko*, *net medžių lapai sudrebėjo* NdŽ II 175; *Vėjelis pūtė*, *net giria užė* (d.) Ktv (LKŽ VIII 737); *Ir visoki žiedeliai teip tarp savę pinas*, – kad iš tolo tik regis gražus margumynas A. Baran.

Visais atvejais, kai kauzacijos sakinių veiksniu eina negyvą daiktą reiškiantis daiktavardis, atsiranda būtinės semantinės kauzacijos komponentas – aktyvaus poveikio reikšmė, bet negali būti poveikio sąmoningumo, tiksliškumo komponento. Ši ypatybė būdinga ne tik lietuvių, bet ir kitų kalbų kauzatyvams, plg.: *vėjas*

nulaužė šaką – the wind broke the branch; naujienos pralinksmino mane – the news cheered me up (Карпувене 1976, 34).

Pateiksime dar pavyzdžių, iš kurių matyti, kad esant negyvam subjektui kauzatoriui, negali būti kauzuojančiojo veiksmo tiksliskumo: *Lietus žemę ištežino DŽ 256; Saulė nutirpdė sniegą DŽ 461; Vėjas sučiužino medžių lapus DŽ 752; Jo balsas visq sodą skardeno DŽ 705; Tai išblankino liga Rdm(LKŽ I 885); Rožinė spalva ją kiek pablyškina DŽ 472; Mokėjau daug dainų – laikas užmaršino DŽ 893; Senj senatvė nubalino DŽ 434; Matyt, vargas su-kumpinės kupron Rdš(LKŽ VI 877); Berniokas keturius metus turėjo, škarlatina uždusino Šš(LKŽ II 920); Kraujas dunksteli į galvą ir nuraudina veidą, net akių baltymus Vaižg; Ledas ežere išdusino žuvį DŽ 229; Ratai krato jo kūną, drebina plaučius krūtinėje* Š ir t. t.

Šio tipo sakiniams kauzacijos perifrazės „daryti taip, kad + tariamoji nuosaka“, sutampačios su tiksluo sakiniu, pritaikyti negalima. Šie sakiniai artimesni priežasties ir padarinio sakiniams. Tai rodo ir tas faktas, kad dažnai tie sakiniai lengvai transformuojami į sakinius su priežasties konstrukcijomis, sudėtinis priežasties sakinius ar nusakomuosius padarinio reikšmės sakinius. Pvz.: *Žemė ištežo nuo lietaus; Kraujas dunksteli į galvą, todėl (ir) veidas nurausta; Ratai taip krato jo kūną, kad plaučiai dreba krūtinėje* ir pan.

Šio tipo kauzacijos artimumas priežasčiai pastebimas ir kitose kalbose (plg.: Арутюнова 1974, 168; Корди 1981, 54–55).

Nusakomieji padarinio reikšmės sakiniai taip pat gali būti transformuojami į priežasties sakinius. Pvz., *Žalčio dantys tokie smulkučiai, jog negalėtų jais nė įdrėkti žmogui J. Jabl – Žaltys negalėtų nė įdréksti žmogui, nes jo dantys labai smulkučiai*.

Subjekto kauzatoriaus (asmens) veiksmo tiksliskumas, sąmoningumas dažna i laikomas labai svarbiu kauzacijos požymiu (plg.: Золотова 1973, 284; Криницкайтė 1979, 49). Tačiau net ir tais atvejais, kai subjektas kauzatorius yra gyvas ir sąmoningas, turime skirti du kauzacijos tipus: 1) tiksliska (sąmoninga) kauzacija ir 2) netiksliska (nesąmoninga) kauzacija (Plg.: Kastovsky 1973, 276–277; Золотова 1973, 284–285; Person 1975, 27–28; Карпувене 1976, 34).

Pirmajam kauzacijos tipui priklausytų tokie veiksmažodžiai, kaip: *atpratinti, įlaipinti, tikinti, tildyti, valgydinti* ir t. t.

Tarp nusakomųjų padarinio reikšmės sakinių taip pat yra pavyzdžių, artimų pirmojo tipo kauzatyvams. Pvz., *Jankauskų Kazys pakabino savo paukščiukus ant siūlų taip, kad jie tartum gyvi sukinėjosi ir plaukė palubėje* V. Myk-Put.

Antra vertus, yra nemažai veiksmažodžių, kurie semantiškai kauzuojančiojo veiksmo tikslskumo komponentą gali turėti ar neturėti priklausomai nuo konteksto, t. y. gali priklausyti ir 1, ir 2 kauzacijos tipui. Pvz.: tyčia ar netycia *nutraukti [virvę], prazudyti [žmogų], sukiužinti [puodą], pagadinti [laikrodį], virkdyti [brolius], išgurinti [langą], aušinti [pieną], apdilinti [peili], apsmilkysti [lempos stiklą]* ir t. t. Toks pat dviprasmiškumas galimas ir padarinio sakiniuose. Be konteksto negalime pasakyti, ar subjektas sąmoningai siekė rezultato, pvz.: *Motyna taip sušuko, jog ir*

kaimynai išgirdo Žem; Tokią gražią dainą padainavau, kad visi juokiasi Vlkv (LKG III 839).

Tikslo sakinių ir konstrukcijų subjekto veiksmas ne tik aktyvus, bet ir visuomet sąmoningas, tiksliškas, pvz.: *Išsiuntė vaikus, kad grybų prigrybautų Grž*(LKŽ V 35); *Isidėk duonos, sūri, peilį ant kelio (kelionei) J; Kirsk, daužk, kad anas sa[vo] motinos nepažint* Rod(LKŽ II 334).

Taigi su tikslo reikšme galime sieti tik pirmojo tipo kauzaciją, t. y. kai gyvas sąmoningas subjektas tiksliškai, sąmoningai siekia rezultato. Kitais atvejais kauzacija artimesnė priežasties ir padarinio reikšmėms.

§ 5. Visiems lietuvių kalbos morfologniniams kauzatyvams yra būdinga kauzuojančiojo veiksmo ar būsenos kryptis į objektą, nors ne visada vienodai ryški. Tai, kad veiksmas kreipiamas į objektą, lietuvių kalbotyroje laikoma pagrindiniu kauzatyvumo ir tranzityvumo požymiu.

Tačiau mūsų atlakta analizė parodė, kad tiesioginio objekto buvimas kauzacijos sakinyje bei to objekto semantika priklauso nuo kauzatyvinio veiksmožodžio semantikos. Tam tikras objekto ir veiksmožodžio semantinis derinimas kalbotyroje jau yra žinomas. Pastebėta, kad abstraktų veiksmų reiškiantys veiksmožodžiai yra silpniai susiję su objektu negu reiškiantys konkretų veiksmų. Jei prie konkretios reikšmės veiksmožodžio nėra objekto, veiksmožodžio reikšmė gali būti nepakankamai aiški (Мещанинов 1978, 193; plg. dar Ярцева 1972, 4–19).

Aktyvaus (dažniausiai gyvo) subjekto aktyvus fizinis kauzuojantysis veiksmas yra griežtai nukreiptas į objektą, pvz., *Jis išdaužė langą*. Priešingai, objektinis kryptingumas bus mažiau ryškus, esant menkai aktyviam (dažniausiai negyvo) subjekto kauzatoriaus poveikiui, pvz., *Toji knyga ji labai išgarsino DŽ 231*.

Kauzatyvinis veiksmožodis, esantis šalia negyvo subjekto, gali būti ir be objekto. Pvz.: *Įtemptas darbas vargina žmogų DŽ 917 – Įtemptas darbas vargina; Šaltas vėjas ji atgaivino – Šaltas vėjas gaivina* ir t. t. Gyvas subjektas sakiniuose, neturinčiuose objekto, dažnai atrodo neįprastas, pvz., *Žmogus vargina, šildo, gaivina*.

Remdamiesi tuo, kas pasakyta, galime skirti 1) tikslišką (sąmoningą) ir 2) netikslišką (nesąmoningą) objektinį veiksmo kryptingumą. Pirmasis tipas galimas tik esant gyvam sąmoningam subjektui kauzatoriui, antrasis – galimas esant bet kokios semantikos subjektui kauzatoriui. Pirmojo tipo objektinis kryptingumas yra artimas tikslo sakinių ir konstrukcijų objektiniams kryptingu-mui, antrojo tipo – priežasties sakinių ir konstrukcijų silpnam objektiniams kryptingu-mui.

Nusakomieji padarinio reikšmės sakiniai gali turėti abiejų tipų objektinį kryptingumą. Antrasis tipas čia dažnesnis, nes šių sakinių pagrindinio dėmens veiksniais kiek dažniau gali eiti daiktavardžiai, reiškiantys negyvus daiktus, o tariniai – veiksmožodžiai, reiškiantys būsenas. Padarinio sakinių rezultatas (salygiškai ji galime pavadinti objektu) net esant gyvam subjektui, dažnai gali būti nelauktas arba toks, kurio subjektas sąmoningai nesiekė. Pvz.: *Dirbau, trūsiaus, net rankos nutirpo NdŽ II 175; Taip šaudė, kad net langai byrėjo Grž*(LKŽ VIII 737); *Jos taip daugel pasakų vapa, kad jau ir ranka kuodeli pešt užsimiršta K. Donel.*

Morfologiniai kauzatyvai kur kas dažniau turi sąmoningai į objektą nukreiptą veiksmą. Pvz.: *Sodybą apaugink medžiais, bus gražesnė* Rm(LKŽ I 464); *Veršiu-kus iš ryto anksti girdo* Ldvn(LKŽ III 333).

Kauzacijos objektas – tai kauzuojamoji situacija, susidedanti iš subjekto ir tam tikro proceso (būsenos pakitimo ar veiksmo). Ypač išryškėja ši ypatybė tada, kai kauzacijos sakiniai lyginami su sakiniais, turinčiais kauzatyvinio veiksmažodžio pamatinį žodį. Pastaruosiuose sakinuose veiksnio poziciją užima daiktavardis, kauzacijos sakinyje ējes papildiniu. Pvz.: *Mitini gyvuliai, žmones: Gyvuliai, žmonės minta; Motina migina vaiką: Vaikas miega* (Jablonskis 1957 I 137).

Tokie procesus reiškiantys pasakymai, kaip anglų k. *The door opened „Durys atsidarė“, The soup is heating „Sriuba šyla“* paprastai laikomi pagrindiniai, o iš jų išvedami kauzatyviniai pasakymai, reiškiantys ne tik procesą, bet ir kauzuojantį veiksmą: *Linda opened the door „Linda atidarė duris“, Linda is heating the soup „Linda šildo sriubą“* (Чейф 1975, 149; plg. dar Smith 1972, 136).

Taigi kauzuojamoji situacija, arba kauzacijos objektas (subjektas + procesas), yra santykiškai savarankiška, o kauzacija šio proceso atžvilgiu yra fakultatyvi (Paulauskienė 1973, 23–24; Криницкайтė 1979, 48).

Kauzuojamasis procesas paprastai yra ne pastovus (kai subjektui nieko neatsitinka), o besikeičiantis, t. y. kauzuojamas subjekto būsenos kitimas ar veiksmas (Криницкайтė 1979, 48) *augti, gerti, gyti, lašeti, nokti, valgyti, žilti* ir t. t. Pvz.: *Medis auga; Veršis geria; Žaizda gyja* ir t. t.

Priklausomai nuo leksinės savo reikšmės šie veiksmažodžiai gali būti derinami su gyvu ar negyvu kauzuojamosios situacijos subjektu.

Tik su asmenis ir gyvūnus reiškiančiais daiktavardžiais, kauzacijos sakinyje užimančiais papildinio pozicija, gali būti derinami kauzatyviniai veiksmažodžiai *lak-dinti* (: lėkti), *landinti* (: lįsti), *lesinti* (: lesti), *valgydinti* (: valgyti) ir kt.

Nusakomuojuose padarinio reikšmės sakinuose padarinio situacija taip pat gali būti sudaryta iš gyvo ar negyvo subjekto ir jo būsenos pakitimo bei gyvo subjekto ir jo veiksmo (plg. anksčiau pateiktus padarinio sakinį pavyzdžius).

Pastebima tam tikra kauzacijos reikšmės priklausomybė nuo objekto semantikos. Skiriama „reikalavimo“ kauzacija („causation by command“) ir tiesioginė fizinė kauzacija („causation by direct physical action“). Pirmoji būna esant „agentiniam“ objektui, o antroji – esant „objektiniam“ objektui (Cruse 1972, 251–253).

Kai kauzuojamosios būsenos ar veiksmo subjektas aktyvus ir sugeba priešintis kauzuojančiam veiksmui, pastebimas tam tikras kauzuojančiojo veiksmo silpnėjimas. Žodinė (arba „reikalavimo“ – „causation by command“) kauzacija yra mažiau aktyvi negu tiesioginė fizinė kauzacija. Esant „agentiniam“ objektui (t. y. gyvam kauzuojamosios situacijos subjektui), galimi abu kauzacijos tipai; esant „objektiniam“ objektui (t. y. negyvam kauzuojamosios situacijos subjektui), negali būti žodinės kauzacijos.

Kauzuojamoji situacija paprastai esti reali. Kalbėtojas suvokia kauzuojamąjį veiksmą ar būseną kaip įvykusią, vykstančią ar vyksiančią (plg. Shibatani 1976,

1). Mūsų nuomone, šią ypatybę atspindi ir tradicinis lietuvių kalbos kauzatyvinių veiksmažodžių aprašymo būdas, kai kauzatyviniai veiksmažodžiai gretinami su jų pamatiniais žodžiais, pvz.: *kreipti* (: *krypti*), *lenkti* (: *linkti*), *plėsti* (: *plyšti*) (LKG 1971, 227; ir kt.). Panašiai elgiamasi ir žodynuose: DŽ kauzatyviniai veiksmažodžiai siejami su pamatiniais žodžiais, vartojant sutrumpinimą prž., LKŽ, – vartojant sutrumpinimą caus. Ypač aiškiai kauzuojamosios situacijos realumo suvokimą atspindi minėtas siejimas sakinių, turinčių kauzatyvinį ir atitinkamą ne-kauzatyvinį veiksmažodį, pvz., *Motina migina vaiką – Vaikas miega*.

§ 6. Kauzacijos sakinių komponentų semantika yra artimiausia nusakomujų padarinio reikšmės sakinių atitinkamų komponentų semantikai. Todėl ir siūlytumė kauzacijos sakinius aprašyti perifraze „daryti taip kad + tiesioginė nuosaka“, sutampančiai su nusakomuoju padarinio reikšmės sakiniu.

Reikia pripažinti, kad vienu kitu atveju kauzacijos sakinyse gali ir nereikšti kauzuojamosios situacijos realumo. Semantinį realaus padarinio (t. y. kauzuojamosios situacijos) reikšmės komponentą lengvai pastebime sakinyje *Gydė gydė ir sugydė DŽ 757*, tačiau jo nėra sakinyje *Jis mane tuo dalyku tikino, bet ne tikino DŽ 850*. Sakiniai *Gydytojas gydo ligonij*, *Vaikas medžio šaką laužia* gali ir nereikšti to, kad „ligonis gyja“, ar „medžio šaka lūžta“. Šie sakiniai, priklausomai nuo konteksto, gali reikšti vien subjekto kauzatoriaus veiksmo intencionalumą ir būti artimesni perifrazei, sutampančiai su tikslo sakiniu.

Galutinai nepasiekto rezultato reikšmė kartais gali priklausyti nuo kauzatyvinių veiksmažodžių pradėtinės reikšmės. J. Jablonskio nuomone, lietuvių kalbos kauzatyviniai veiksmažodžiai, padaryti iš intranzityvinių veiksmažodžių, visada turi pradėtinę reikšmę (verba inchoativo-causativa) (Jablonskis 1957, 136). Šis faktas, matyt, taip pat patvirtina perifrazę „daryti taip, kad + tariamoji nuosaka“, nes tariamosios nuosakos formos leidžia nenurodyti ne tik gramatinio laiko, bet ir veiksmo baigimo. Todėl *gesinu žvakes* galime aprašyti perifraze „darau taip, kad žvakės gestu“.

Tačiau dažniausiai kauzuojamoji situacija vis dėlto suvokama kaip reali. Jei galutinis rezultatas ir nepasiekiamas, tai galima sakyti, kad jis „pradedamas pasiekti“ ir bus pasiektas ateityje. Tokią kauzuojamosios situacijos traktuotę ypač remtų kauzuojančiojo ir kauzuojamojo veiksmo ar būsenos raiška tuo pačiu veiksmažodžiu – pirmuoju atveju formaliomis (priesaga ir / arba balsių kaita), antruoju – leksinėmis priemonėmis (veiksmažodžio šaknimi). Todėl *gesinu žvakes* galima aprašyti (1) „darau taip, kad“ + (2) „žvakės gesta“ arba (1) „darau taip, kad“ + (2) „žvakės pradeda gesti (ir užges)“.

Perifrazės „daryti taip, kad + tariamoji nuosaka“ vartojimą, matyt, galima paaiškinti dar ir tuo, kad kauzatyviniai veiksmažodžiai paprastai aprašomi imant jų bendratį. Tad visai natūralu, kad imamą tariamoji nuosaka, labiau atitinkanti bendratį, o ne tiesioginė nuosaka, kuria reiškiamas laikas.

Priešingai, aprašant veiksmažodžių asmenuojamąsias formas ir ypač kauzatyvinius veiksmažodžius sakinyje, labiau tinkta tiesioginė nuosaka. Plg.: *auginti* „daryti taip, kad augtų“, bet – *auginu* „darau taip, kad auga“, *užauginau* – „padariau taip, kad užaugo“.

Perifrazę, sutampančią su tikslo sakiniu, patogiau vartoti tada, kai norime pa-brėžti kai kurių kauzatyvinių veiksmažodžių kauzacijos tiksliškumo, sąmoningumo atspalvį. Be to, šia perifraze adekvačiai galime aprašyti tik kauzuojančią situaciją; kauzuojamoji situacija lieka nepakankamai išreikšta.

Baigiant būtina pabrėžti, kad su tikslo reikšme ypač suartėja aktyvi ir tiksliška, sąmoninga kauzacija (gyvo subjekto kauzatoriaus aktyvus veiksmas, sąmoningai ir griežtai nukreiptas į objektą). Tokia kauzacija, kurią galime pavadinti pasyvia, silpna, nesąmoninga (negyvo ar gyvo subjekto menkai aktyvus, silpnas poveikis objektui), yra artimesnė priežasčiai. Kauzacijos sakinių komponentų semantika yra artimiausia nusakomųjų padarinio reikšmės sakinių komponentų semantikai.

LITERATŪRA

- Cruse D. A.** A Note on English Causatives. — Linguistic Inquiry, 1972, vol. 3, N4, p. 520—528.
- Jablonskis J.** Rinktiniai raštai. — V., 1957, t. 1.
- Jakaitienė E.** Deverbativiniai dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžiai su priesaga *-inti*. — Baltistica, 1968, Nr. 4(2), p. 222—229.
- Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A.** Lietuvių kalbos morfologija. — V., 1976.
- Kastovsky D.** Causatives. — Foundations of Language, 1973, vol. 10, N2, p. 255—315.
- Lietuvių kalbos gramatika.** — V., 1971, t. 2, 1976, t. 3.
- Partee B. H.** On the Requirement that Transformations Preserve Meaning. — In: Studies in semantics. New York, 1971, p. 1—21.
- Paulauskienė A.** Leksinės-gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio reikšmės. — V., 1967.
- Paulauskienė A.** Kai kurie savaiminio veiksmo reiškimo polinkiai. — Kalbos kultūra, 1973, Nr. 24, p. 23—27.
- Persson I.** Das System der kausativen Funktionsverbgefüge. Eine semantisch-syntaktische Analyse einiger verwandter Konstruktionen. — In: Lunder Germanische Forschung, 1975, Bd. 42.
- Savičiūtė G.** Parūpinamųjų veiksmažodžių semantika. — Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, 1985, t. 24, p. 236—251.
- Shibatani M.** The Grammar of Causative Constructions: a Conspectus. — In: Syntax and Semantics. New York, San Francisco, London, 1976, vol. 6, p. 1—39.
- Smith C. S.** On Causative Verbs and Derived Nominals in English. — Linguistic Inquiry, 1972, vol. 3, N1, p. 136—138.
- Wierzbicka A.** Dociekania semantyczne. — Wrocław, Warszawa, Kraków, 1969.
- Алисова Т. Б.** Очерки синтаксиса современного итальянского языка. Семантическая и грамматическая структура простого предложения. — М., 1971.
- Арутюнова Н. Д.** Семантическое описание слов и интерпретация предложения. Концепции и методы. — В кн.: Грамматическое описание славянских языков. М., 1974, с. 158—171.
- Арутюнова Н. Д.** Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. — М., 1976.
- Золотова Г. А.** Очерк функционального синтаксиса русского языка. — М., 1973.
- Карпувене Г.** О сочетаемостных свойствах некоторых каузативных глаголов литовского и английского языков. — Kalbotyga, 1976, t. 27(3), p. 31—39.

Корди Е. Е. Семантическая и синтаксическая структура предложения со знаменательными каузативными глаголами и оборотами в современном французском языке. — В кн.: Структура и объем предложения и словосочетания в индоевропейских языках. Л., с. 49–68.

Криницкайте С. А. Классификация глагольных оппозиций по переходности / непереходности в литовском языке. — В кн.: Проблемы синтаксиса и структуры слова. М., 1979, с. 42–53.

Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. — Л., 1978.

Недялков В. П. Некоторые вероятностные универсалии в глагольном словообразовании. — В кн.: Языковые универсалии и лингвистическая типология. М., 1969, с. 106–114.

Недялков В. П. Каузативные конструкции в немецком языке. Аналитический каузатив. — Л., 1971.

Недялков В. П., Сильницкий Г. Г. Типология каузативных конструкций. — В кн.: Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. Л., 1969, с. 5–19.

Савичюте Г. С. Предикаты цели и предикаты каузации (на материале флексивных индоевропейских языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1980.

Савичюте Г. С. Предикаты цели и предикаты каузации. — Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз., 1980, т. 39, № 6, с. 539–548.

Филиппов А. В. К вопросу о каузативных и некаузативных глаголах. — Русский язык в школе, 1978, № 1, с. 90–93.

Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. — М., 1972.

Чейф У. Л. Значение и структура языка. — М., 1975.

Якайтене Э. Суффиксальные глаголы современного литовского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Вильнюс, 1968.

Ярцева В. Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов. — В кн.: Члены предложения в языках различных типов. Мещаниновские чтения. Л., 1972, с. 4–19.

Г. САВИЧЮТЕ

О СЕМАНТИКЕ КАУЗАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Значение морфологических каузативов литовского языка (глаголов с суффиксами -(d)uti, -(d)inti и / или аблautом) тесно связано со значениями цели, причины и следствия.

Для выявления основных точек пересечения каузации со значениями цели, причины и следствия в статье приводятся результаты анализа семантического согласования между основными компонентами предложений, выраждающих отношения каузации, с одной стороны, и предложений, выраждающих отношения цели, причины и следствия, с другой.

Склейивание значений каузации и цели имеет место при активной и произвольной каузации (активное действие одушевленного субъекта каузатора целесообразно и строго направлено на объект).

Пассивная, непроизвольная каузация (неактивное воздействие неодушевленного или одушевленного субъекта каузатора нецелесообразно и слабо направлено на объект) обнаруживает тесную связь с причиной.

Семантика компонентов предложений, выраждающих отношения каузации, в целом наиболее близка к семантике компонентов предложений, выраждающих отношения следствия. Поэтому предлагается описывать семантику предложений с каузативными глаголами посредством perífrase, совпадающей со сложноподчиненным изъяснительным определительным (*nusakotasis*) предложением следствия „делать так, что + изъяснительное наклонение“. Перифраза, совпадающая со сложноподчиненным предложением цели („делать так, чтобы + сослагательное наклонение“), применима в основном в тех случаях, когда имеет место склеивание значений каузации и цели.

G. SAVIČIŪTĖ
ON THE SEMANTICS OF LITHUANIAN CAUSATIVE CONSTRUCTIONS

Summary

The semantics of Lithuanian morphological causatives (verbs with suffixes - (d)yt $\bar{i}$, -(d)int $\bar{i}$ and / or ablaut) is closely connected with Purpose, Cause and Consecutive semantics.

On the basis of semantic analysis of components of sentences with causative verbs in predicate position 2 types of causation are given: 1) active purposive causation (active purposive action of sensible subject is strictly directed to object); 2) passive purposeless causation (passive purposeless action or state of animate or inanimate subject is nonstrictly (feebly) directed to object).

The comparison of the corresponding components of sentences with causative verbs and components of purpose, cause and consecutive clauses has shown that the active purposive causation is connected with Purpose semantics and the passive purposeless causation is connected with Cause semantics.

The highest degree of semantic resemblance has been discovered between causative constructions and consecutive clauses.